

૧. ફેબ્રુઆરી, ૧૯૯૧માં પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલય દ્વારા દરિયાકાંઠાના વિસ્તારોમાં ચાલી રહેલી તમામ વિકાસકીય પ્રવૃત્તિઓના નિયમન માટે પર્યાવરણ (સંરક્ષણ) એક્ટ, ૧૯૮૬ અંતર્ગત કોસ્ટલ રેગ્યુલેશન ઝોન (સીઆરઝોડ) નોટિફિકેશન બહાર પાડવામાં આવ્યું.
૨. છેલ્લાં ૧૮ વર્ષોમાં મંત્રાલય દ્વારા સીઆરઝોડ નોટિફિકેશનમાં ૨૫ વખત સુધારા કરવામાં આવ્યા.
૩. સીઆરઝોડ નોટિફિકેશનનું અમલીકરણ અપેક્ષા મુજબ સફળ રહ્યું નહિ, તે ઉઘાડું સત્ય હતું. આને કારણે ૧ મંત્રાલયે ૨૦૦૪માં પ્રો. એમ.એસ. સ્વામીનાથનના વડપણ હેઠળ નિષ્ણાતોની સમિતિ રચી. આ સમિતિએ હયાત સીઆરઝોડ નોટિફિકેશન પર પુનર્વિચારણા કરીને દરિયાકાંઠાના વિસ્તારો માટેનો એજન્ડા સૂચવવાનો હતો. ફેબ્રુઆરી – ૨૦૦૫માં નિષ્ણાતોની સમિતિ દ્વારા પોતાનો અહેવાલ મંત્રાલયને સોંપવામાં આવ્યો. આ અહેવાલમાં દરિયાકાંઠે વસતા લોકોની આજીવિકાને હાનિ ન પહોંચે અને કાંઠાના વિસ્તારનું સંરક્ષણ થઈ શકે એવી વિશેષ ભલામણો સાથે રૂપરેખા રજૂ કરવામાં આવી હતી.

મે, ૨૦૦૮માં મંત્રાલય દ્વારા સીએમઝોડ વિસ્તારોમાં હરિયાણાં એરપોર્ટના સમાવેશની જોગવાઈ ધરાવતા સુધારા સાથે સીએમઝોડ નોટિફિકેશનનો મુસદ્દો બહાર પાડવામાં આવ્યો. પર્યાવરણ (સંરક્ષણ) કાયદો – ૧૯૮૬ અનુસાર નોટિફિકેશન બહાર પડ્યા પછીના ૬૦ દિવસના ગાળામાં તેના પર લોકોનાં સૂચનો અને વાંધા-વિરોધ જાણવા માટે તેને જાહેર કરાયો. તામિલનાડુ, ગોવા અને પોંડિચેરીના વહીવટીતંત્રની વિનંતીને ધ્યાનમાં રાખીને નોટિફિકેશન અંગે સૂચનો અને વાંધાઓ મેળવવા માટેનો સમયગાળો લંબાવવા નોટિફિકેશનનો મુસદ્દો ફરી ૨૨ જુલાઈ, ૨૦૦૮ના રોજ નોટિફાઈડ કરાયો.

૪. આ નોટિફિકેશન સંદર્ભે દેશભરમાં વ્યાપક ચર્ચા કરાવવા માટે મંત્રાલયે અમદાવાદ સ્થિત પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્રને તેની જવાબદારી સોંપી.
૫. પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્ર દ્વારા દેશભરમાં સંબંધિત સ્થાનિક લોકો તથા બિનસરકારી સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓની ૩૫ ચર્ચા-બેઠકો યોજવામાં આવી. જેમાં ૪૦૦૦ જેટલા લોકોએ ભાગ લીધો હતો. પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્ર દ્વારા આ બેઠકોમાં થયેલી ચર્ચાનો અહેવાલ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૦૮માં મંત્રાલયને સોંપવામાં આવ્યો.
૬. ૨૦૦૮માં વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી, પર્યાવરણ અને વનની સંસદીય સમિતિએ પણ નોટિફિકેશનના મુસદ્દાને તપાસ્યો હતો. સંસદીય સમિતિએ પોતાનો અહેવાલ મંત્રાલયને માર્ચ ૨૦૦૯ માં આપ્યો.

૭. પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયે ૧૫ જૂન, ૨૦૦૯ના રોજ પ્રો. એમ. એસ. સ્વામીનાથનના વડપણ હેઠળ સીએમઝેડ નોટિફિકેશન, ૨૦૦૮ના મુસદ્દા બાબતે ભાવિ પગલાં અંગે ભલામણ કરવા માટે ચાર સભ્યોની સમિતિની રચના કરી હતી. સમિતિના અન્ય સભ્યોમાં – ડો. શૈલેષ નાયક, અર્થ સાયન્સીસ મંત્રાલયના સચિવ, શ્રી જે.એમ. મૌસકર, પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયના અધિક સચિવ અને સુશ્રી સુનિતા નારાયણ, સીએસઈના નિયામકનો સમાવેશ કરાયો. સમિતિને નીચેની સંદર્ભની શરતો (ટર્મ્સ ઓફ રેફરન્સીસ) આપવામાં આવી :

- કોસ્ટલ મેનેજમેન્ટ ઝોન નોટિફિકેશન, ૨૦૦૮ના મુસદ્દા સંદર્ભે મંત્રાલયને મળેલાં મંતવ્યો – ટિપ્પણીઓની ચકાસણી કરવી.
- સંકલિત કોસ્ટલ ઝોન મેનેજમેન્ટની નીતિ અને કાયદાકીય માળખા અંગે સલાહ-સૂચન આપવાં.

સમિતિ દ્વારા સીએમઝેડ નોટિફિકેશન, ૨૦૦૮ અંગે પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયને મળેલાં મંતવ્યો પર વિચાર કરવામાં આવ્યો. સમિતિ દ્વારા મંત્રાલયને સીએમઝેડ નોટિફિકેશન, ૨૦૦૮ સંદર્ભે મંતવ્યો મોકલનારા જુદાં જુદાં જૂથોના પ્રતિનિધિઓ સાથેની બેઠકો સહિત પાંચ બેઠકો યોજવામાં આવી.

- ૨૭ જૂન, ૨૦૦૯ના રોજ કોસ્ટલ રેગ્યુલેશન ઝોન (સીઆરઝેડ) અને કોસ્ટલ મેનેજમેન્ટ ઝોન (સીએમઝેડ) સંબંધિત મુદ્દાઓ પર ચર્ચા યોજવામાં આવી.
- ૭ જુલાઈ, ૨૦૦૯ના રોજ કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોના પ્રતિનિધિઓ સાથે બેઠક યોજવામાં આવી.
- ૮ જુલાઈ, ૨૦૦૯ના રોજ વ્યાપાર અને ઉદ્યોગની સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓ સાથે બેઠક યોજવામાં આવી.
- ૧૧ જુલાઈ, ૨૦૦૯ના રોજ બિનસરકારી સંસ્થાઓ અને માછીમાર લોકોનાં સંગઠનોના પ્રતિનિધિઓ સાથે બેઠકો યોજવામાં આવી.
- ૧૬ જુલાઈ, ૨૦૦૯ના રોજ અહેવાલને આખરી ઓપ અપાયો.

૮. સીએમઝેડ નોટિફિકેશનના મુસદ્દા અંગે મળેલા લેખિત પ્રતિભાવોનું આકલન કરવાનું કામ સમિતિએ કરવાનું હતું. વધારામાં, બહુ ટૂંકાગાળામાં કેન્દ્ર સરકારની એજન્સીઓ, રાજ્ય સરકારો, જાહેર ક્ષેત્રનાં એકમો, ખાનગી ક્ષેત્રની કંપનીઓ, માછીમાર અને પર્યાવરણ ક્ષેત્રનાં જૂથો સાથે આ અંગે ચર્ચા કરવાની હતી. મંતવ્યોના આકલન અને ચર્ચા-વિચારણાનાં તારણો આ મુજબ છે :

- સીએમઝેડ નોટિફિકેશન સામે વ્યાપક વિરોધ છે. લેખિતમાં મંતવ્યો જણાવનાર આઠે આઠ રાજ્ય સરકારે સીએમઝેડ, ૨૦૦૮ને પાછો ખેંચી લેવાની ભલામણ કરી

છે. માછીમારનાં સંગઠનો તેમજ પર્યાવરણ ક્ષેત્રે કાર્યરત એનજીઓએ પણ નોટિફિકેશનના મુસદ્દાને સ્વીકારવાની ના પાડી દીધી છે. એટલું જ નહિ રિયલ એસ્ટેટ ડેવલપર્સ અને ખાનગી ક્ષેત્રે પણ સીએમઝેડ, ૨૦૦૮ સામે ગંભીર વાંધાઓ ઉઠાવ્યા છે.

- નોટિફિકેશન મુસદ્દામાં પ્રસ્તાવિત વૈજ્ઞાનિક વ્યવસ્થાપકીય તંત્રનું ખોટું અર્થઘટન થશે અને દુરુપયોગ કરાશે એવી વ્યાપક લાગણી જોવા મળી છે. વૈજ્ઞાનિક પરિભાષાના ઉપયોગ અને સૌથી મહત્વનું સેટબેક લાઈનના રેખાંકન બાબતની પાયાની અનિશ્ચિતતાઓ અંગે પણ કેટલીક શંકાઓ પ્રવર્તે છે. સેટબેક લાઈનનું રેખાંકન અંગે અનેક વૈજ્ઞાનિક અને વિગતને લગતા પ્રશ્નો હોવાથી અમલીકરણમાં ખૂબ જ મોડું થશે, એવું લગભગ તમામ જૂથો માની રહ્યા છે. સેટબેક લાઈન અંગેની સ્પષ્ટતા વિના સીએમઝેડના વ્યવસ્થાપકીય તંત્રની તરફેણ કરનારા ખાનગી ડેવલપર્સ પોતે પણ તેને લાગુ પાડવા બાબતે હજી સુધી સ્પષ્ટ નથી. અત્રે ઉલ્લેખનીય છે કે નોટિફિકેશનના મુસદ્દામાં સાતત્યનો અભાવ છે અને તેની શરતો તથા પ્રસ્તાવો પૂરતા સ્પષ્ટ ન હોવાથી તેનું પસંદગીનું અર્થઘટન થશે અને તેની ભારે કિંમત ચૂકવવી પડશે. આ બધું દરિયાકાંઠાના સંરક્ષણની બાબતે ઘાતક પુરવાર થઈ શકે. ચર્ચામાંથી એક વાત સ્પષ્ટ થઈ છે કે હાલનું ૫૦૦ મીટરનું રેખાંકન ગમે તેટલું **અવૈજ્ઞાનિક** હોવા છતાં તે લાંબા ગાળાથી ચકાસેલું અને સમજવામાં સરળ છે. સેટબેક લાઈનનું રેખાંકન થવાથી માંડીને ઈન્ટિગ્રેટેડ કોસ્ટલ ઝોન મેનેજમેન્ટ પ્લાન ઘડાય અને કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરી મળે, એ ગાળામાં આયોજન મંજૂર થાય ત્યારે પોતાના ઉલ્લંઘનો કાયદેસર બની જાય, તેવા કેટલાંક હિતો ધરાવતા લોકો દ્વારા ઘણી બધી પ્રવૃત્તિ થઈ શકે. માછીમારી માટેની નોડલ એજન્સી કૃષિ મંત્રાલયે એવી વિનંતી કરી છે કે નોટિફિકેશન પહેલાં સેટબેક લાઈનનું રેખાંકન થઈ જવું જોઈએ. તેમણે એવું પણ જણાવ્યું છે કે સેટબેકની વ્યાખ્યા અસ્પષ્ટ છે અને સરળતાથી તેનું ખોટું અર્થઘટન થઈ શકે છે.
- અન્ય એક ચિંતાની બાબત પ્રતિબંધક તંત્ર બદલાવા અંગેની છે, જેનાથી દરિયાકાંઠે વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ અને શહેરીકરણ વધી શકે છે. કર્ણાટક અને કેરળની સરકારોએ તો એવો ભય પણ વ્યક્ત કર્યો છે કે સીઆરઝેડમાં કરાયેલા ઉલ્લંઘનોને સીએમઝેડમાં કાયદેસરતા મળી શકે છે. હાલના ઉલ્લંઘનોને કાયદેસરતા અપાવવા લડી રહેલી ગોવા સરકારે પણ આ મતલબની જ લેખિત ચિંતા વ્યક્ત કરી છે. મહારાષ્ટ્ર સરકારનું કહેવું છે કે સીએમઝેડ વ્યાપારી પ્રવૃત્તિઓ માટે દરિયાકાંઠાને ખુલ્લો મૂકી દેશે. ઓરિસ્સા સરકારે મુદ્દા ઉઠાવ્યો છે કે પ્રસ્તાવિત નોટિફિકેશન જૈવસંપદાની દ્રષ્ટિએ જાણીતાં સંવેદનશીલ વિસ્તારોમાં પણ વિવિધ પ્રવૃત્તિ કરવાની મંજૂરી આપે છે. પર્યાવરણ ક્ષેત્રે કાર્યરત જૂથો તો આ બધા મુદ્દાઓ માટે પ્રખર વિરોધ કરી રહ્યાં છે, એ કહેવાની જરૂર નથી.

- માછીમાર લોકોનો આજીવિકાના અધિકારને નોટિફિકેશનના મુસદ્દામાં અવગણવામાં આવ્યાં હોવાનું પણ સૂચિત કરાયું છે. નેશનલ ફિસરવર્ક્સ ફોરમનું કહેવું છે કે સીએમએડ સ્થાનિક લોકો પર નિયંત્રણ કરે છે, પરંતુ જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોનાં મોટા રોકાણકારો અને કોર્પોરેટનાં હિતોને સાધશે. સરકારો અને બિન સરકારી જૂથો, એમ બધા આ ચિંતા વ્યક્ત કરી રહ્યાં છે. કેરળ સરકારે તો ચોખ્ખું કહ્યું છે કે માછીમાર લોકો પંરપરાગત રીતે દરિયાકાંઠે વસે છે, તેમને કોઈપણ સંબેગોમાં પોતાના વતનથી વિખૂટા ન જ પાડવા.
- સીઈઈ દ્વારા ચર્ચા-બેઠકો યોજાઈ હતી તેમજ નોટિફિકેશનની વિગતો સ્થાનિક ભાષામાં પ્રકાશિત કરીને તેની વહેંચણી કરવાના ભરપૂર પ્રયાસો થયા હોવા છતાં એવું નિરીક્ષણ સામે આવ્યું છે કે નોટિફિકેશન વ્યાપક સ્તર સુધી ઉપલબ્ધ નહોતું અને તેના અંગે દરિયાકાંઠાનાં ગામડાઓમાં ચર્ચા થઈ શકી નથી. આને કારણે એવો ભય રહે છે કે દરિયાકાંઠે વસતા મોટાભાગના લોકોએ પ્રસ્તાવિત પરિવર્તનોને સમજ્યા કે સ્વીકાર્યા નથી. નોટિફિકેશનને આખરી ઓપ અપાય તે પહેલાં તેઓની સહભાગિતા જરૂરી હોવાની માગ રજૂ કરવામાં આવી છે.
- ઘણી બધી એજન્સીઓએ કહ્યું છે કે તેમના પ્રતિનિધિઓને નેશનલ બોર્ડ ફોર સસ્ટેનેબલ કોસ્ટલ ઝોન મેનેજમેન્ટમાં સામેલ કરવા જોઈએ, જેમાં હાલમાં ૩૨ સભ્યો રાખવાનો પ્રસ્તાવ રજૂ થયો છે.
- નોટિફિકેશનના મુસદ્દા અંગે ઘણાં જૂથોએ વાંધાઓ ઉઠાવ્યા છે, જ્યારે તેમાંના મોટાભાગના લોકોએ હાલના સીઆરએડ સામેના વાંધાઓ પણ રજૂ કર્યાં છે અને સીઆરએડ નોટિફિકેશનમાં સુધારા કરવા જણાવ્યું છે. હાલનું તંત્ર કેટલું નબળું છે અને નિયમોનું ઉલ્લંઘન સામાન્ય બની ગયાનો મુદ્દો પણ ઊઠ્યો છે.

ભવિષ્યમાં જેમના પર ધ્યાન આપવું પડે તેમ છે એવા મુદ્દાઓ સમિતિએ આ પ્રમાણે તારવ્યા છે.

- a. સુધારેલી અંતરીક્ષ ટેકનોલોજીથી સજ્જ ઉપકરણો થકી સીઆરએડના ઉલ્લંઘનોની તપાસ કરવી, સંસ્થાઓને તથા નિયમન અને કાયદાકીય સુધારાને મજબૂત બનાવવા.
  - દરિયાકાંઠે થઈ રહેલા નિયમભંગની દેખરેખ માટે સેટેલાઈટ અને ઈન્ફર્મેશન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે. ગોવાના કેસમાં આ ટેકનીકનો ઉપયોગ થયો છે. ત્યાં મુંબઈ હાઈકોર્ટના આદેશથી સમગ્ર દરિયાકાંઠે થતા નિયમભંગનો નકશો તૈયાર કરાયો છે. વન અને પર્યાવરણ મંત્રાલય દરિયાકાંઠે થતા ફેરફારો અને નિયમભંગની દેખરેખ રાખવા રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ સંસ્થા સ્થાપી શકે છે.
  - જુદા જુદા નિયમો થકી ચાલતી મંજૂરી આપવાની પ્રક્રિયાને ટૂંકી અને સરળ કરવી જરૂરી છે. જોકે, પર્યાવરણનું સંરક્ષણ કરવાનો હેતુ માર્યો જવો ન જોઈએ. હાલમાં

એવું જોવા મળ્યું છે કે રાજ્યોના સત્તામંડળો મોટાભાગના કિસ્સામાં પર્યાવરણ સચિવ થકી પ્રોજેક્ટને મંજૂરી આપવાની બાબતમાં પ્રારંભિક ચર્ચા વિચારણા ચલાવે છે. પરિણામે સુપ્રીમ કોર્ટના આદેશથી રચવામાં આવેલા સત્તામંડળ પાસે નિયમો લાગુ પાડવાનો બહુ ઓછો સમય મળે છે. રાજ્ય સ્તરે જ્યાં માળખામાં પરિવર્તન ઈચ્છનીય છે અને સીઆરઝેડ તથા ઈઆઈએ હેઠળ પ્રોજેક્ટને બહાલી આપવાનું કામ સ્ટેટ એન્વાયર્નમેન્ટલ અપ્રોગ્રલ કમિટિ અથવા પર્યાવરણ વિભાગે કરવાનું રહે. રાજ્ય સીઆરઝેડ સત્તામંડળોની ભૂમિકા દેખરેખ અને અમલીકરણ તરફની રહેવી જોઈએ. ભૂમિકા સ્પષ્ટ કરી દેવાથી નિર્ણયપ્રક્રિયા અને અમલીકરણ સારું બનશે. આ માટે સ્ટેટ એન્વાયર્નમેન્ટ અપ્રોગ્રલ કમિટિ પાસે સીઆરઝેડ પ્રોજેક્ટનું મૂલ્યાંકન કરવાની મહારત હાંસલ કરવી પડે.

- સ્ટેટ કોસ્ટલ ઝોન મેનેજમેન્ટ ઓથોરિટીઝની ક્ષમતા વધારવી, ખાસ કરીને માહિતીના સ્ત્રોતો વિકસાવવા જેવી નિર્ણય પ્રક્રિયા સારી બને. દરિયાકાંઠાની દેખરેખ માટે પ્રમાણભૂત સાયન્ટિફિક માહિતીનો અભાવ, એ મુખ્ય સમસ્યા છે, જે નિર્ણયીકરણની કાર્યવાહીમાં અવરોધરૂપ બને છે. કેન્દ્રીય કક્ષાએ આ માટે એક વૈજ્ઞાનિક સંસ્થાનની રચના તત્કાળ થવી જોઈએ.
- સીઆરઝેડ સંબંધિત બધા ક્લિયરન્સ જાહેર કરવા શક્ય એટલી તમામ વધુ વેબ ટેકનીકનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. હાલમાં વન-પર્યાવરણ મંત્રાલયે સીઆરઝેડ અને ઈઆઈએ સંબંધિત બધા ક્લિયરન્સ વેબસાઈટ પર મૂક્યા છે, જ્યારે ઘણા રાજ્યોએ એવું કર્યું નથી. સમિતિના ધ્યાનમાં આવ્યું છે, કે પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયે એ બધા રાજ્યોને આવું કરવા પત્ર લખ્યો છે. આ સૂચન પર વહેલી તકે કાર્યવાહી થાય એવું સમિતિનું સૂચન છે.
- વધુ સારી કાર્યવાહી માટે ૧૯૮૬ના કાયદામાં સુધારો જરૂરી છે. હાલ કાયદાનું ઉલ્લંઘન એ પોલીસ અધિકાર હેઠળનો ગુનો અને જામીનપાત્ર પણ છે. તેનાથી કાર્યવાહીમાં વિદ્વેષ પડે છે. કાયદા પ્રમાણે નાણાકીય દંડ પણ વધુમાં વધુ એક લાખ રૂપિયા છે. આ જોગવાઈ પર ફેરવિચારણા કરી કાયદો વધુ કડક થવો જોઈએ, એવું સમિતિનું સૂચન છે.

b. સીઆરઝેડમાં સુધારા કરી માછીમાર કુટુંબોને તથા તેમના કુદરતી નિવાસસ્થાને સુરક્ષા આપવી.

- સીઆરઝેડ નોટિફિકેશન, ૧૯૯૧ પ્રમાણે જ્યાં ગામવાસીઓ રહેતા હોય (માછીમારો સહિત) એ જગ્યા સીઆરઝેડ – ૩ ગણાશે. ત્યાં એચટીએલથી ૨૦૦ મીટર સુધીનો વિસ્તાર નો ડેવલપમેન્ટ ઝોન રહેશે. એ વિસ્તારમાં કેટલાક

અપવાદ સિવાય કોઈ બાંધકામની છૂટ મળવી ન જોઈએ. આ વિસ્તારોમાં કૃષિ, પશુપાલન, બગીચા, રમતગમતના મેદાન વગેરે બાંધકામો કરવા માટે મંજૂરી આપી શકાય. એ રીતે એચટીએલથી ૨૦૦થી ૫૦૦ મીટરના વિસ્તારમાં પણ પરંપરાગત બાંધકામો સિવાય કોઈ બાંધકામને છૂટ ન આપવી જોઈએ. આ વિસ્તારમાં સમાજના સામૂહિક વપરાશ માટે થતા બાંધકામો કરવાની છૂટ આપવી જોઈએ. ફ્લોર સ્પેસ ઈન્ડેક્સ ૧૯૯૧ પ્રમાણે રહેઠાણોના વિકાસ પર પ્રતિબંધના મુદ્દા (૯ મીટર ઉંચાઈના, એક માળ પ્લસ બે માળ પ્રતિબંધિત) કેટલાક માછીમાર સંગઠનો દ્વારા ઉઠાવવામાં આવ્યા છે. તેઓ વધુ એફએસઆઈની માગ કરી રહ્યાં છે. જોકે કોઈ પણ પ્રકારના ફેરફારો આ સમાજને નુકસાનકારક ન હોવા જોઈએ, એ મુદ્દો પણ મહત્વનો છે. સમિતિના મતે સરકારે માછીમારો સાથે વાટાઘાટો કરી ઝોન-૩ના એફએસઆઈમાં વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ, જેમાં માલિકીહક્ક અને પ્રતિબંધોનો સમાવેશ થાય છે.

- **જીવનઘોરણ સંબંધિત પ્રવૃત્તિનો સમાવેશ કરવા બાબતે:** ૧૯૯૧ના સીઆરઝેડ નોટિફિકેશનમાં માછીમાર સમાજની જીવનઘોરણ, ઇંધા-વ્યવસાય સંબંધિત બાબતોની સ્પષ્ટતા થતી નથી. પરિણામે માછીમારો પ્રસંગોપાત પોતાની આવશ્યકતાઓ અવગણાતી હોવાની ફરિયાદ કરતાં રહે છે. ૨૦૦૮ના નોટિફિકેશનમાં આ સમસ્યામાં હલ કરવાનો પ્રયાસ થયો છે. તેમાં નોંધ્યા પ્રમાણે માછીમારોને ઝોનમાં માછીમારી અને સંબંધિત પ્રવૃત્તિ કરવાની છૂટ આપવી જોઈએ. હવે ૧૯૯૧ના નોટિફિકેશનમાં કોઈ સ્પષ્ટતા નથી કે **માછીમારી સંબંધિત પ્રવૃત્તિમાં** કંઈ બાબતોનો સમાવેશ છે. આ વિલક્ષણતા માછીમારો માટે ગંભીર છે.

સમિતિના મતે ૧૯૯૧ના નોટિફિકેશન પર ફેરવિચારણા કરી ઝોન – ૨ અને ૩માં કંઈ કંઈ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે તેની યાદી બનાવવી જોઈએ. એ યાદી એવી હોવી જોઈએ કે તેનો દુરુપયોગ ન થઈ શકે. જેમ કે એવી છૂટ અપાય કે ક્રિક પ્રોસેસિંગ યુનિટ સ્થાપી શકાશે તો એ યુનિટ કેવડું મોટું હોઈ શકે, તેની માલિકી, પ્રદૂષણ વગેરે બાબતો પણ સ્પષ્ટ થવી જોઈએ.

- નો ડેવલપિંગ ઝોન (૦-૨૦૦ મીટર) માં માછીમારોના રહેઠાણ બરાબર છે, પણ પ્રવાસન કે તેવી કોઈ આર્થિક પ્રવૃત્તિને છૂટ ન મળવી જોઈએ. ત્યાં આવી પ્રવૃત્તિઓ માછીમારોની માલિકી હેઠળ જરૂર પ્રમાણે વિકસાવી શકાય. પણ તે માટેની જોગવાઈઓ સ્પષ્ટ અને અસરકારક હોવી જોઈએ. તેનો દુરુપયોગ ન થાય તે જોવું જોઈએ.
- **માછીમારો માટે કાયદા ઘડવા સંબંધિત સૂચનો :** સમિતિના ધ્યાનમાં આવ્યું છે કે, કંઈ રીતે ડેવલપમેન્ટ પ્રોજેક્ટથી માછીમારોનું જીવન વિસ્થાપિત થયું છે. મુંબઈમાં વર્સોવા, આંધ્રપ્રદેશમાં મછલીપટ્ટનમ્, ગુજરાતમાં મુંદ્રા વગેરે સ્થળોએ વિકાસના

નામે માછીમારોના આવાસ અને આજીવિકામાં મોટાપાયે ભંગાણ થયું છે. આ પ્રોજેક્ટ્સ સામે માછીમારોનો સંઘર્ષ મુશ્કેલ બનતો જાય છે.

સમિતિ પરંપરાગત ફોરેસ્ટ રહેઠાણ એક્ટ ૨૦૦૬ પ્રમાણે પ્રોફેસર એમ. એસ. સ્વામીનાથને સીએમએડ પરની સંસદીય સમિતિને કચેલી ભલામણોનો અમલ કરવા સૂચન કરે છે. જેમાં માછીમાર કુટુંબોને કેન્દ્ર સરકારના સંબંધિત ખાતાં દ્વારા સુરક્ષા આપવાની વાત છે.

c. મુંબઈ સ્થિત લોકલ સ્પેશિફિક અમેડમેન્ટના વિકાસ અને પુનઃવિકાસ ઉકેલ બાબતે સૂચનો:

- સીએડઆર – ૨ પ્રમાણે ચાલુ રોડ અથવા બાંધકામ પાસે બાંધકામ કરવાની છૂટ છે. ચાલુ હાલતમાં બાંધકામ એટલે ફેબ્રુઆરી ૧૯, ૧૯૯૧થી ચાલુ હોય એવું. ૫૦૦ મીટર ઝોનના અમલ માટે આ જોગવાઈ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. પણ તેના વિવિધ અર્થઘટનો અમલમાં મુશ્કેલી ઊભી કરે છે. આ મુદ્દા સંબંધિત ઘણી અરજી પેવિંગ છે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં આ મુદ્દો મહત્ત્વનો બને છે.

સમિતિએ આ મુદ્દે બિલ્ડરો, એનજીઓ અને રાજ્ય સરકાર સાથે દરિયાકાંઠે વિકસેલી ઝૂંપડપટ્ટી અને બીજા બાંધકામોને, જેઓ મુંબઈ મહાનગરપાલિકાની હદમાં હોય તેમને પુનઃસ્થાપિત કરવા મુદ્દે ચર્ચા કરી છે. ત્યાં ૫૦૦ મીટરનો વિસ્તાર ફ્લોર સ્પેસ ઈન્ડેક્સ પ્રમાણે પુનઃસ્થાપિત કરવો પ્રતિબંધિત છે. જ્યારે બિલ્ડરો એફએસઆઈમાં ફેરફાર કરવા ઈચ્છતા નથી. ૧૯૪૦ પહેલાં બનેલી અને હવે ખરાબ હાલતમાં હોય એવી ચાલીઓ-રહેણાંકો આરોગ્ય માટે નુકસાનકારક હોવાનો મુદ્દો પણ એનજીઓ દ્વારા ઉઠાવાયો છે. રાજ્ય સરકારે ખાનગી બિલ્ડરો દ્વારા સીઆરએડમાં થતાં બાંધકામોની ચકાસણી પણ કરતા રહેવું જોઈએ. સરકારે એ બાબત પર ધ્યાન આપવું જોઈએ કે આવા પ્રોજેક્ટ્સ સ્થાનિક લોકો સાથે મસલત અને પર્યાવરણ સુરક્ષા ધ્યાનમાં લીધા સિવાય આગળ ન ધપે.

d. દરિયાકાંઠે વધુ પ્રમાણમાં બંદરો ઊભા કરવા, આ વિકાસની સર્વાંગી અસરના અભ્યાસ સાથે –

- સમિતિના ધ્યાનમાં આવ્યું છે કે, દેશભરનો દરિયાકાંઠો બંદરોના બાંધકામોથી ઘેરાઈ રહ્યો છે. આ પ્રોજેક્ટ્સના કારણે દરિયાકાંઠો ક્ષતિગ્રસ્ત બની રહ્યો છે. આ કાર્યવાહીની સંયુક્ત અસરની બહુ થોડી માહિતી છે. કેન્દ્રિય વહાણવટા મંત્રાલયના ખુલાસા પ્રમાણે દરેક પ્રોજેક્ટ પર દેખરેખ રાખવી શક્ય નથી. ખાનગી ડેવલપર્સ દ્વારા મોટા બંદરો પર વિકાસ કામોને મંજૂરી કેન્દ્રિય મંત્રાલય અને નાના પ્રોજેક્ટ્સને મંજૂરી રાજ્ય સરકાર આપતી હોય છે. બધા નિષ્ણાતો સંયુક્તપણે એવું માને છે કે, આ પ્રોજેક્ટથી દરિયાકાંઠાને વિપરીત અસર થાય છે. હકીકતમાં

ઈન્જોર, પોંડિચેરી, અલિબાગ, દિગાહ અને દહેજમાં અસર દેખાવી શરૂ થઈ ચૂકી છે.

- સરકારે તત્કાળ દરિયાકાંઠે ઊભા થઈ રહેલાં એક એક પ્રોજેક્ટ્સની સંયુક્ત અસરનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ત્યાં સુધી વર્તમાન અને નવા પ્રોજેક્ટ્સ મોકૂફ રાખવા જોઈએ.
- સીઆરઝેડ ૧૯૯૧માં જરૂરી ફેરફારો થવા જોઈએ. સીએમઝેડ ૨૦૦૮ પ્રમાણે એ વિસ્તારમાં થતા બધા ફેરફારો, રસ્તા બાંધકામ, પરિવહન, આનુષંગિક એકમો વગેરે પર દેખરેખ રખાય છે. સીઆરઝેડ, ૧૯૯૧માં પણ આ ફેરફારો લાગુ પડવા જોઈએ.
- ઈઆઈએ નોટિફિકેશનમાં જાન્યુઆરી ૯, ૨૦૦૯ના દિવસે થયેલી દરખાસ્ત પ્રમાણે કોઈપણ વિસ્તરણ પ્લાન પાણી કે જમીનની વધુ જગ્યા બગાડ્યા વગર થતો હોય તો તેને પર્યાવરણીય મંજૂરી મળવી જોઈએ. હાલ અંદર પરના પ્રોજેક્ટ્સ પોતાની જરૂર પ્રમાણે કદ વધારી રહ્યાં છે, તેને કાબૂમાં રાખવા આ ફેરફાર મહત્વનો સાબિત થશે. સમિતિના મતે મંત્રાલયે ઉપરના સૂચન પર વિચાર કરવો જોઈએ.

e. દરિયાકાંઠે માનવસર્જિત કચરો ફેંકવા પર પ્રતિબંધ મૂકતો કાયદો કડક બનાવો, જેથી દરિયા કિનારો પ્રદૂષણ ઠાલવવાનો વિકલ્પ ન બની જાય.

- સમિતિ દરિયામાં થતું પ્રદૂષણ અટકાવવાની આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે. દરિયામાં કોઈ વસ્તુનો નિકાલ કરવાના ધારા-ધોરણો પર ફેરવિચારણા થવી જોઈએ. એ રીતે દરિયાઈ પાણીની શુદ્ધતાની માહિતી લોકોને સરળતાથી મળે તેવી વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. વધુમાં દરિયાના પાણીમાં પથરાતી પાઈપલાઈનો પર સીઆરઝેડ, ૧૯૯૧ દ્વારા પ્રતિબંધ મુકાવો જોઈએ.

f. આંદામાન નિકોબાર અને લક્ષદ્વીપમાં ચર્ચાવિચારણા અને મસલત દ્વારા નવું મેનેજમેન્ટ તૈયાર કરવામાં આવે.

- કમિટિના ધ્યાનમાં આવ્યું છે કે, સીઆરઝેડ ૧૯૯૧ નોટિફિકેશન પ્રમાણે આંદામાન અને નિકોબાર તથા લક્ષદ્વીપમાં ૫૦૦ મીટરની મર્યાદા પર ફેરવિચારણા કરવી જોઈએ. વિવિધ કદના ટાપુઓ પર આ જોગવાઈ જાતજાતની સમસ્યા સર્જે છે. કેટલાક ટાપુઓ એટલા નાનાં હોય છે કે જોગવાઈ જેટલી જગ્યા જ ત્યાં હોતી નથી, તેના કારણે સમસ્યા સર્જાય છે. બીજી બાજુ પર્યાવરણીય રીતે તુરંત નુકસાન પામી શકે એમ હોય એવા કેટલાક મોટા ટાપુ પર ૫૦૦ મીટરની જોગવાઈ લાગુ પડતી નથી. વધુમાં ત્યાં

દરિયાના પાણીની સપાટી વધતી હોવાને કારણે કેટલાક ટાપુઓ સંવેદનશીલ બન્યા છે.

- કમિટિ ભલામણ કરે છે કે દરેક ટાપુની જરૂરિયાત પ્રમાણે તેના વિકાસનું આયોજન મંજૂર થવું જોઈએ. એ માટે નોટિફિકેશનમાં પર્યાવરણીય, સામાજિક વગેરે મુદ્દા ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ. ખાસ કરીને માછીમારો, દરિયાની સપાટીમાં વૃદ્ધિ, સુનામીની થપાટ પછીનો વિકાસ વગેરે મુદ્દાઓ અંગે ટાપુના સ્થાનિક લોકો અને ત્યાંના સત્તાવાળાઓ સાથે સલાહ-મસલત કર્યા બાદ ટાપુઓ માટે નોટિફિકેશન તૈયાર થવું જોઈએ.

g. કોઈ પણ નવું તંત્ર દાખલ કરતાં પહેલાં સ્થાનિક લોકો, ખાસ કરીને માછીમાર પરિવારો પર જાળવણીની નીતિઓની શું અસર થશે તેની કાળજી અને સમજપૂર્વકની વિચારણા કરી લેવી.

- સમિતિ જાણે છે કે વિશાળ સમુદ્રી નેશનલ પાર્ક, ચિલ્કા, પુલિકટ, મખ્ખારનો અખાત, વેમ્બનાડ, કોરિંગા, કચ્છનો અખાત વગેરે વિસ્તારો માછીમારી માટે પ્રતિબંધિત છે. આ બધા વિસ્તારોમાં લોકો રહે છે અને વિકાસ કામો ચાલે છે. તેના પર વિશેષ ધ્યાન આપવાની આવશ્યકતા છે.
- સમિતિનો ઉદ્દેશ એવો છે કે આ વિસ્તારોને વિશેષ રક્ષણ મળે. તેમને ક્રિટિકલી વલ્નરેબલ કોસ્ટલ એરિયા (સીવીસીએ) જાહેર કરવામાં આવે.

h. સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા દ્વારા મેન્ગ્રોવનું સંરક્ષણ

- સમિતિ ભલામણ કરે છે કે મંત્રાલય રાષ્ટ્રીય કક્ષાનું મેન્ગ્રોવ સર્વેક્ષણ કરાવે. તેનાથી મેન્ગ્રોવ એરિયાની વ્યાખ્યા કરવામાં સરળતા રહેશે અને ગ્રીન ઈન્ડિયા જેવા પ્રોજેક્ટ અમલી બનાવવામાં મદદ મળશે. દરિયાકાંઠો, બીચ અને મેન્ગ્રોવના સંરક્ષણ માટે પણ તેનાથી મદદ મળી રહેશે. દરેક મેન્ગ્રોવ વિસ્તારને બાયોશિલ્ડ અને સી-પ્રોડક્ટિવિટી ઝોન જાહેર કરવો જોઈએ.

i. દરિયા કિનારાને વર્તમાન અને ભાવિ પડકારો સામે બચાવવાનું સુનિશ્ચિત કરો, પરંતુ માછીમાર સમુદાયોની આજીવિકા પર કોઈ અટકાયત આવતી ન હોવાની ખાતરી કરી લો.

- દરિયાકાંઠાનું પર્યાવરણ પાણીના પ્રવાહો (જલગતિશાસ્ત્ર) પર આધારિત છે. દરિયાના પાણીને ધ્યાનમાં રાખ્યા વગર જમીન પરનું આયોજન કરી શકાય નહીં. વધુમાં જમીન પરનું પ્રદૂષણ અને બાંધકામ દરિયાના પાણીને અસર કરતાં હોય છે.

- સમિતિ ભલામણ કરે છે કે દરિયા તરફનો વિસ્તાર પણ સીઆરઝેડ, ૧૯૯૧માં સામેલ થવો જોઈએ. અલબત્ત, ફેરફારો માછીમાર સમાજને સાથે રાખીને જ કરવા જોઈએ. જેથી તેમની જરૂરિયાત અને સુરક્ષાની સંભાળ લઈ શકાય.

j. તમામ સ્તરે સંશોધન અને નિયમન ક્ષમતાને વધારતાં પગલાં લો.

- એ વાત બહુ સ્પષ્ટ છે કે દરિયાકાંઠો મોટા પડકારોનો સામનો કરી રહ્યો છે. પણ આપણે કોસ્ટલ રિસર્ચ સંસ્થાન દ્વારા તેના પર કાબૂ મેળવી શકીએ તેમ છીએ. હાલમાં બદલાતી નીતિઓ અને સ્થિતિ પ્રમાણે માહિતી અને વિગતો એકઠી કરવી ખૂબ આવશ્યક છે. એ પણ સ્પષ્ટ છે કે આપણે કેન્દ્રમાં અને રાજ્યમાં મજબૂત નિર્ણયો લઈ શકે તેની વ્યવસ્થાપન સંસ્થાની આવશ્યકતા છે. કોસ્ટલ ઝોન મેનેજમેન્ટ માટે નવી સંસ્થા પણ જરૂરી છે. વર્તમાન સંસ્થાનો વધુ સક્ષમ રીતે કામ કરે અને એક સંપૂર્ણપણે સમર્પિત સંશોધન સંસ્થા ઊભી થાય તે ઈચ્છનીય છે.

- પર્યાવરણવિદો અને માછીમારોને સાથે રાખીને આયોજન કરવું જોઈએ જેથી તેના જ્ઞાનનો લાભ મળી શકે. કેન્દ્રીય મંત્રાલયના નેજા હેઠળ નેશનલ ઓર્ડ ફોર સસ્ટેઈનેબલ કોસ્ટલ મેનેજમેન્ટ પણ ઊભું કરી શકાય. જે બધા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ લાવી શકે. સમિતિના મતે વહેલી તકે કોસ્ટલ મેનેજમેન્ટ માટે સંસ્થા તૈયાર થવી જોઈએ.

k. દરિયાની સપાટી વધવાના ભાવિ જોખમો અને દરિયાકાંઠાની વધતી જોખમગ્રસ્તતાનો સામનો કરવા માટે નીતિઓ લાવો.

- સમિતિ એવા તારણ પર આવી છે કે દરિયાકાંઠે સતત વધતા પ્રોજેક્ટ અને પાણીના વધતા સ્તરને કારણે દરિયાકાંઠો ખતરામાં છે. તેનાથી માત્ર દરિયાકાંઠાને જ નહીં પણ ત્યાં વસતા લાખો લોકોને વિપરીત અસર થઈ શકે છે. દરિયાકાંઠાની ઈકોસિસ્ટમ ખોરવાઈ રહી છે. મંત્રાલય સંવેદનશીલ કાંઠાઓ પ્રત્યે ધ્યાન આપી કાંઠાને અલગ પાડે. દરિયાકાંઠે પાણીની સપાટી વધી રહી છે, એ ભવિષ્યનો મોટો પડકાર છે. એક વખત સંવેદનશીલ વિસ્તારો નક્કી થઈ જાય એટલે તેને સીઆરઝેડ ૧૯૯૧માં સમાવી લેવા જોઈએ. પ્રદૂષણથી ગ્રસ્ત થયેલા વિસ્તારો અને દયનીય કાંઠાની સુરક્ષાની દિશામાં આ પાયાની કાર્યવાહી છે. અભ્યાસથી કાંઠાના વિસ્તારોના સંરક્ષણ માટે પોલિસી ઘડવામાં પણ માર્ગદર્શન મળશે. એ વાત બહુ સ્પષ્ટ છે કે કાંઠાના વિસ્તારોને બચાવવા માટે વધુ પગલાંઓની જરૂર છે.